

УДК 347.122

**НАЛЕЖНІ Й ЕФЕКТИВНІ
СПОСОБИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ
ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ЯК ЧИННИК
ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНОЇ
РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

Володимир ПРИМАК

доктор юридичних наук,
провідний науковий співробітник

Науково-дослідний інститут приватного
права і підприємництва імені академіка
Ф. Г. Бурчака НАПрН України (Київ)

<https://orcid.org/0000-0002-9054-5017>

У статті йдеться про те, що належність способу захисту цивільних прав та інтересів визначається відповідністю підстав, умов і правових наслідків його застосування нормам позитивного права та принципам справедливості, розумності й добросовісності. При цьому, якщо належність способу захисту є його змістовною юридичною характеристикою, то ефективність є суто якісним параметром, що визначає здатність задовольняти законні інтереси (щодо конкретизованих потреб) суб'єкта права на захист та водночас забезпечувати процесуальну економію в разі існування можливості одночасного застосування кількох способів захисту, ефективність яких може взаємно поглинатись у зв'язку з динамікою спірних правовідносин.

Застосування прямо визначеного законом або договором для конкретної життєвої ситуації (щодо певного різновиду правопорушень зокрема) способу захисту не підлягає судовій оцінці на предмет належності та ефективності зазначеного способу, за винятком перевірки відповідності умови про договірний спосіб захисту загальним і спеціальним умовам чинності правочинів, а також змісту та порядку застосування визначеного законом способу захисту нормам Конституції України, міжнародним зобов'язанням України та загальним принципам правового

UDC 347.122

**APPROPRIATE AND EFFECTIVE
WAYS OF PROTECTING CIVIL
RIGHTS AND INTERESTS AS A
FACTOR IN BUILDING A SOCIAL
MARKET ECONOMY**

Prymak, Volodymyr D.

Doctor of Law Sciences,
Leading Researcher

Academician F.H. Burchak Scientific Research
Institute of Private Law and Entrepreneurship
of the NALS of Ukraine (Kyiv)

The article says that appropriateness of the remedies as the ways of protection of civil rights and interests is determined by the compliance of the grounds, conditions and legal consequences of its application with the norms of positive law and the principles of justice, reasonableness and good faith. If the appropriateness of the method of protection is its substantive legal characteristic, then effectiveness is a purely qualitative parameter that determines the ability to satisfy the legitimate interests (regarding the specified needs) of the subject of the right to protection and at the same time ensure procedural economy in the event of the possibility of simultaneous application of several methods of protection, the effectiveness of which can be mutually absorbed in connection with the dynamics of disputed legal relations.

The application of a way of protection (some remedy) expressly defined by law or a contract for a specific life situation (regarding a certain type of offense, in particular) is not subject to judicial assessment for the appropriateness and effectiveness of the specified method, with the exception of checking the compliance of the condition on the contractual way of protection with the general and special conditions of agreement's validity, and as well as the content and procedure of application of the remedy determined by law, the norms of the Consti-

регулювання. Натомість пред'явлення вимоги про застосування прямо не передбаченого законом або договором способу захисту зумовлює необхідність доведення його відповідності критеріям належності, що zarazом визначає і його ефективність.

Залежно від обставин справи, сторона, відповідальна за баланс на ринку електричної енергії, може бути заінтересована у визначенні параметрів свого обов'язку в зобов'язанні з врегулювання небалансів електричної енергії, або у спонуканні до належного виконання обов'язків оператора системи передач (також і як адміністратора розрахунків). Тож у контексті ст. 70 Закону України «Про ринок електричної енергії» належними і ефективними є такі способи захисту, як визнання права (у частині відповідного нормам законодавства про ринок електричної енергії визначення розміру грошового зобов'язання позивача, пов'язаного з врегулюванням небалансів електричної енергії) і примусове виконання обов'язку в натурі (у частині виконання в натурі організаційних за своїм змістом обов'язків відповідача щодо розрахунку небалансів електричної енергії).

Ключові слова: спосіб захисту; належність; ефективність; судова практика; справедливість, розумність, добросовісність; примусове виконання обов'язку в натурі

Ефективність правового регулювання будь-якої сфери і виду цивільних відносин – незалежно від їх суб'єктного складу (отже, включно з суб'єктами господарювання) – передбачає гармонійну взаємодію регулятивної і охоронної функцій права. В практичній площині це передусім означає доступність для потерпілої сторони ефективних способів захисту її цивільних прав та інтересів. Своєю чергою, зазначене кореспондує із тими обов'язками держав – учасниць Ради Європи, які випливають із норм ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. щодо права особи на ефективний засіб правового захисту.

Непересічного суспільного значення гарантії реалізації права на захист цивільних прав та інтересів набувають у сферах господарювання, стабільність розвитку яких становить складову базу економічної, у тому числі й енергетичної, безпеки держави. Саме у зазначеній царині надто рельєфно постає притаманний соціальній ринковій економіці зв'язок між правовими умовами «реалізації економічної ініціативи» та загальним добробутом суспільства [1, с. 22].

Утім, нині у вітчизняній судовій практиці склалася вкрай неоднозначна ситуація із забезпеченням правової визначеності щодо прийняття судових рішень про відмову у

tution of Ukraine, international obligations of Ukraine and general principles of legal regulation.

A demand for the use of a remedy that is not expressly provided for by law or contract causes the need to prove its compliance with the eligibility criteria, which also determines its effectiveness.

Depending on the circumstances of the case, the party responsible for the balance in the electricity market may be interested in determining the parameters of its obligation to settle electrical energy imbalances, or in encouraging the proper performance of the duties of the transmission system operator (also as the settlement administrator). So in the context of Art. 70 of the Law of Ukraine «On the Electric Energy Market», proper and effective ways of protection are such as recognition of the right (to determine the amount of the plaintiff's monetary obligation related to the settlement of electricity imbalances) and enforcement obligation in kind (in the part of fulfillment in kind of organizational obligations of the defendant regarding the calculation of electrical energy imbalances). At the same time, the effectiveness of the first of the mentioned methods of protection is generally absorbed by the effectiveness of the second.

Keywords: remedy (way of protection); appropriateness; efficiency; judicial practice; justice, reasonableness, good faith; enforcement obligation in kind

задоволенні тих або інших позовних вимог на підставі застосування позивачем способу захисту, який, на думку суду, не є ефективним. До того ж під час аргументації своєї правової позиції суди нерідко вдаються до паралельного використання суміжних термінів-характеристик на кшталт «належний» і «ефективний» (спосіб захисту), без чіткого розмежування їх значення. Подекуди це відбувається без розгорнутого наведення переконливих мотивів, пов'язаних з необхідністю висвітлення форм утілення певних принципів права, реалізації конкретизованих у контексті певної життєвої ситуації норм окремих підгалузей чи інститутів цивільного права, поза застосуванням системного й телеологічного тлумачення взаємопов'язаних правових настанов тощо.

Зокрема, окреслений стан речей набув особливої виразності у справах, де у однієї із сторін превалює саме інтерес зі встановлення правової визначеності у спірних правовідносинах – у тому числі щодо визнання договорів неукладеними [2; 3] (п. 6.47 постанови Великої Палати Верховного Суду від 26.10.2022 № 227/3760/19-ц; постанова Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 24.05.2023 у справі № 572/1537/21) або нікчемними [4] (п. 59 постанови Великої Палати Верховного Суду від 20.07.2022 у справі № 923/196/20), а також щодо визнання дій іншої сторони незаконними чи спонукання її до вчинення організаційних дій з визначення динамічно змінюваних параметрів предмета договору [5; 6] (постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 15.03.2023 у справі № 910/12411/21; постанова Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 11.04.2023 № 910/12405/21).

Враховуючи наведені міркування, метою цієї статті є встановлення і розмежування ключових ознак належного і ефективного способу захисту цивільних прав та інтересів у світлі справ вищезазначених категорій і на прикладі правовідносин з врегулювання небалансів електричної енергії згідно зі ст. 70 Закону України «Про ринок електричної енергії» – як правових чинників, дієвість яких сприяє побудові соціальної ринкової економіки.

Теоретичною основою для досягнення поставленої мети, на наш погляд, мають слугувати положення правової доктрини щодо: побудови і функціонування механізму правового регулювання [7], а так само його спрямування на забезпечення оптимальних можливостей для реалізації визнаних об'єктивним правом потреб учасників суспільних відносин [8]; регульовального потенціалу морально-правових принципів справедливості, розумності й добросовісності [9, с. 399–411; 10, с. 110–122]; форм об'єктивації закономірностей розвитку окремих різновидів цивільних відносин у охоронних нормах загальної частини, підгалузей та інститутів цивільного права [11, с. 381–415]; орієнтування ознак належності способу захисту передусім на зміст порушеного права, а характеристик ефективності – на результат відповідного правозастосування [12, с. 100]; певного охоплення основних критеріїв ефективності способу захисту також і ознаками його належності [13, с. 309].

Передусім слід наголосити на об'єктивній визначеності будь-якого механізму правового регулювання, у тому числі й охоронних цивільних (зокрема й майново-господарських) відносин. Відправним елементом останнього є закріплені у різних за своєю ієрархією джерелах правові норми, які визначають обставини (юридичні факти), у зв'язку з якими за участі суб'єкта порушеного (оспорюваного, невизнаного) регулятивного суб'єктивного права або інтересу виникають охоронні правовідносини з приводу застосування певного способу правового захисту. Надалі такі матеріальні правовідносини реалізуються у відповідному організаційно-правовому механізмі, самотутність якого дозволяє виокремити юрисдикційні форми захисту (судову зокрема, у поєднанні з виконавчим провадженням як завершальною стадією судового процесу), самозахист та добровільне виконання боржником покладеного на нього обов'язку.

У загальній і особливій частинах галузей об'єктивного права та окремих їх підгалузей вітчизняний законодавець закріплює переліки, підстави та умови застосування прямо поійменованих способів захисту, відповідних суті регулятивних правовідносин, що підлягають захисту (включно з тими, що виникають у сфері здійснення господарської діяльності). З цього погляду звернення до таких способів захисту заінтересованого суб'єкта права слід вважати

належним, оскільки воно: а) спирається на закон, є об'єктивно правомірним; б) узгоджується з принципами справедливості, розумності й добросовісності, тому що кореспондує суті порушеного права, обставинам і наслідкам його порушення. Серед іншого, відповідність належного способу захисту принципу справедливості може бути явлена через пропорційність застосованих заходів правового впливу, принципу розумності – у зв'язку з урахуванням усіх істотних обставин справи, а принципу добросовісності – у вигляді недопущення зловживання правом та дії принципу вини у відносинах цивільно-правової відповідальності.

Отже, належність способу захисту полягає у його відповідності головно конкретизованій підставі виникнення охоронних правовідносин – юридичному факту, яким найчастіше є порушення суб'єктивного права потерпілої сторони у регулятивних правовідносинах. Водночас належні способи захисту слід вважати ефективними настільки і оскільки, наскільки і оскільки вони здатні задовольнити той чи інший законний інтерес суб'єкта права на захист.

Так, передбачені статтями 678 і 708 ЦК України способи захисту суб'єктивного права покупця за договором купівлі-продажу загалом і за договором роздрібної купівлі-продажу зокрема на отримання товару належної якості є належними з точки зору: а) їх прямої законодавчо визначеної допустимості; б) відповідності суті порушених регулятивних правовідносин (з урахуванням необхідності у двох випадках, визначених у ст. 678 ЦК України, довести істотність порушення умов договору щодо якості товару); в) спрямованості на усунення негативних для покупця наслідків порушення відповідного зобов'язання з боку продавця. Проте конкретний покупець, усвідомлюючи свій індивідуальний інтерес і діючи на засадах диспозитивності, винятково своїм власним вільним волевиявленням визначає ефективність одного з п'яти альтернативно запропонованих законодавцем способів захисту, які зводяться до присутньої локалізації таких згаданих у ст. 16 ЦК України способів цивільно-правового захисту, як примусове виконання обов'язку в натурі, припинення або зміна правовідносин, відновлення становища, яке існувало до порушення, та відшкодування збитків.

Іншими словами, виходячи із об'єктивної зумовленості та взаємозв'язку всіх елементів нововиниклих охоронних правовідносин, законодавець закріплює належні способи захисту, серед яких (у разі їх множинності) суб'єкт права на захист обирає найбільш відповідний його інтересу (на його думку, найбільш ефективний). Однак у окремих випадках імперативно належним визнається лише цілком певний спосіб захисту. Наприклад, винятково переведення прав та обов'язків покупця на суб'єкта порушеного переважного права на купівлю певного об'єкта цивільних прав (ч. 4 ст. 362, ч. 5 ст. 20 Закону України від 06.02.2018 № 2275-VII «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю») є належним способом захисту з точки зору відповідності такого роду життєвим ситуаціям, а також ефективним з огляду на законні інтереси добросовісного суб'єкта переважного права.

Оскільки поняття ефективності способу захисту доцільно розглядати як якісну характеристику будь-якого належного способу захисту, застосування передбаченого законом способу захисту поза зв'язком з безпосередньо визначеним в законі юридичним фактом так само передбачає доведення відповідності зазначеного способу критеріям належності. Це, своєю чергою забезпечує ефективність у контексті конкретних різновидів як порушених регулятивних правовідносин, так і вчинених правопорушником протиправних дій чи бездіяльності, а також їх наслідків.

Зазначене стосується змістовно будь-яких способів цивільно-правового захисту – і організаційно-правових, і майнових. Прикладами цього можуть слугувати розірвання договору в разі його істотного порушення (ч. 2 ст. 651 ЦК України) та відшкодування збитків, як універсальний захід цивільно-правової відповідальності (ст. 22 ЦК України). Адже право на застосування згаданих способів цивільно-правового захисту не потребує закріплення на рівні кожного окремого правового інституту. Тож наявність зазначеного права, а тому і належність та зумовлена нею ефективність передбаченого ним способу захисту доводиться позивачем у кожному конкретному випадку у судовому провадженні.

Не можна обминути й того, що за загальним правилом сторони договірних правовідносин вправі у межах, передбачених законом (відповідність умови про договірний спосіб захисту

принципам права, загальним засадам галузевого законодавства, межах здійснення суб'єктивних прав, умовам чинності правочинів насамперед), визначити на свій розсуд потенційно необмежене коло ініціативних способів захисту. При цьому національне законодавство України передбачає охоплення критеріями ефективності всіх належних способів захисту, встановлених законом, і не виключає можливості (знову-таки, у разі додержання законодавчо визначених меж договірної регулювання охоронних правовідносин) правомірного застосування договірних способів захисту, які не є ані належними, ані ефективними з точки зору об'єктивних критеріїв їх оцінювання.

Натомість у вітчизняній судовій практиці (яка кореспондує з нормами статей 19 і 275 Цивільного кодексу України щодо ознак правомірності самозахисту та допустимих способів захисту особистих немайнових прав) ефективність способу захисту по суті ототожнюється з його належністю у розумінні залежності від кваліфікації юридичного факту, що є підставою виникнення охоронного правовідношення, об'єкта правового захисту, та їх взаємозв'язку з поведінкою правопорушника у вигляді негативних для потерпілої сторони наслідків протиправного діяння.

Саме наведене теоретичне обґрунтування може бути покладене в основу вже сталої позиції Великої Палати Верховного Суду: «Застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Це право чи інтерес суд має захистити у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діяннями наслідкам. Вимога захисту цивільного права чи інтересу має забезпечити їх поновлення, а в разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі отримання відповідного відшкодування» [14] (постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.01.2022 у справі № 143/591/20).

Своєю чергою, згідно з абзацом 1 ч. 2 ст. 19 Цивільного кодексу України «способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням». Аналогічно, відповідно до ч. 2 ст. 275 Цивільного кодексу України, «захист особистого немайнового права може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення».

Враховуючи зазначене виокремлені чинною судовою практикою критерії ефективності способу захисту є критеріями його належності, тобто відповідності – закону, об'єкту захисту, характеру правопорушення та завданим потерпілій стороні втратам. Кожен такого роду спосіб захисту є певною мірою ефективним, тому що його застосування забезпечує реалізацію того чи іншого законного інтересу суб'єкта права на захист.

Натомість, на відміну від вітчизняної судової практики, у практиці Європейського суду з прав людини ефективність способів захисту пов'язана насамперед з можливістю й повнотою реалізації ними превентивної або відновної (компенсаційної) функцій правового регулювання (див., наприклад, пункти 68 і 68 рішення Європейського суду з прав людини від 28.03.2006 у справі «Мельник проти України» [15]; п. 64 рішення Європейського суду з прав людини від 15.10.2009 у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» [16]), а не зі змістовно значно вужчими й більш конкретизованими критеріями належності. Зважаючи на мету ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. такий ідейний мінімалізм є цілком виправданим і забезпечує баланс між національною правотворчістю та саме мінімальними гарантіями прав людини на правовий захист.

Разом з тим, визначений законом належний спосіб захисту не за всіх обставин є водночас і ефективним – йдеться про ті випадки, коли за наявності підстав та умов для одночасного застосування кількох способів захисту ефективність одного із них повністю поглинається ефективністю іншого, що зумовлює відпадання потреби у прийнятті окремого рішення щодо застосування об'єктивно непотрібного (і тому неефективного) способу захисту. Так, визнання договору укладеним як самостійний спосіб захисту має рацію за наявності заперечення іншої

сторони, але втрачає сенс у разі пред'явлення позову про примусове виконання в натурі обов'язку, що випливає з цього договору. За наявності судового провадження за позовом з таким змістом неналежною буде і зустрічна вимога іншої сторони про визнання договору неукладеним. Тобто в окреслених випадках втрата ефективності спричиняє й втрату належності того чи іншого способу захисту.

Отже, оскільки будь-який належний (відповідний протиправному діянню, його наслідкам та порушеним регулятивним правовідносинам) спосіб захисту є водночас і ефективним (здатним забезпечити законний інтерес суб'єкта права на захист), застосування належного способу захисту, як правило, виключає можливість відмови у задоволенні позову – за винятком випадків, коли динаміка спірних правовідносин спричинила втрату його ефективності внаслідок її поглинання іншим, пов'язаним з попереднім, способом захисту (так, у договірних правовідносинах визнання факту укладення договору та права вимоги щодо виконання обов'язку з боку контрагента найчастіше природно поглинається як такою самостійною вимогою кредитора про примусове виконання в натурі фактично порушеного боржником обов'язку).

Поруч з імовірною заінтересованістю сторони у пред'явленні позову про позитивне або негативне визнання права, що випливає з договору (внаслідок його укладення або, навпаки, неукладення), у договірних сторін може існувати невизначеність стосовно характеристик предмета договору та розміру їх поточних обов'язків. Приміром, у разі виникнення за ініціативою сторони, відповідальної за баланс (згідно зі ст. 70 Закону України «Про ринок електричної енергії») спору щодо фактичних обсягів чи розмірів оплати небалансів електричної енергії, які підлягають оплаті на користь оператора системи передачі, може йтися або про невизначеність змісту відповідного зобов'язання (як таку), або про зумовленість цієї невизначеності порушенням обов'язків, покладених на оператора системи передачі (на якого покладено також і функції адміністратора розрахунків – ч. 2 ст. 52 Закону України «Про ринок електричної енергії»).

При цьому абзац 2 ч. 2 ст. 20 Господарського кодексу України передбачає можливість захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання через визнання наявності або відсутності прав, а абзац 6 тієї самої статті – присудження до виконання обов'язку в натурі. Аналогічно п. 1 ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України закріплено такий спосіб захисту, як визнання права, а у п. 5 тієї самої статті йдеться про примусове виконання обов'язку в натурі.

Залежно від обставин справи, сторона, відповідальна за баланс, може бути заінтересована у визначенні параметрів свого обов'язку в зобов'язанні з врегулювання небалансів електричної енергії, або у спонуканні до належного виконання обов'язків оператора системи передач (також і як адміністратора розрахунків за ч. 2 ст. 52 Закону України «Про ринок електричної енергії»). Тож у контексті ст. 70 Закону України «Про ринок електричної енергії» належними і ефективними є такі способи захисту, як визнання права (у частині відповідного нормам законодавства про ринок електричної енергії визначення розміру грошового зобов'язання позивача, пов'язаного з врегулюванням небалансів електричної енергії) і примусове виконання обов'язку в натурі (у частині виконання в натурі організаційних за своїм змістом обов'язків відповідача щодо розрахунку небалансів електричної енергії). При цьому ефективність першого із згаданих способів захисту загалом поглинається ефективністю другого.

На підставі викладеного можна дійти таких висновків.

1. Належність способу захисту цивільних прав та інтересів визначається відповідністю підстав, умов і правових наслідків його застосування нормам позитивного права та принципам справедливості, розумності й добросовісності.

2. Якщо належність способу захисту є його змістовною юридичною характеристикою, то ефективність є суто якісним параметром, що визначає здатність задовольняти законні інтереси (щодо конкретизованих потреб) суб'єкта права на захист та водночас забезпечувати процесуальну економію в разі існування можливості одночасного застосування кількох способів захисту, ефективність яких може взаємно поглинатись у зв'язку з динамікою спірних правовідносин.

3. Застосування прямо визначеного законом або договором для конкретної життєвої ситуації (щодо певного різновиду правопорушень зокрема) способу захисту не підлягає

судовій оцінці на предмет належності та ефективності зазначеного способу, за винятком перевірки відповідності умови про договірний спосіб захисту загальним і спеціальним умовам чинності правочинів, а також змісту та порядку застосування визначеного законом способу захисту нормам Конституції України, міжнародним зобов'язанням України та загальним принципам правового регулювання.

4. Пред'явлення вимоги про застосування прямо не передбаченого законом або договором способу захисту зумовлює необхідність доведення його відповідності критеріям належності, що zarazом визначає і його ефективність.

Посилання:

1. Коваленко О. М., Мазник Л. В. (2013) Соціальна економіка : конспект лекцій. Київ : НУХТ. 170 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_1896_88896922.pdf.
2. Постанова (2022) Великої Палати Верховного Суду від 26.10.2022 № 227/3760/19-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107219918>.
3. Постанова (2023) Касаційного цивільного суду в складі Верховного Суду від 24.05.2023 № 572/1537/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111192352>.
4. Постанова (2022) Великої Палати Верховного Суду від 20.07.2022 у справі № 923/196/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852862>.
5. Постанова (2023) Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 15.03.2023 у справі № 910/12411/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109854346>.
6. Постанова (2023) Касаційного господарського суду в складі Верховного Суду від 11.04.2023 № 910/12405/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110175462>.
7. Чернега В. М. (2023) Візія механізму правового регулювання цивільних відносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Вип. 76: Ч. 1. С. 194–200.
8. Рабінович П., Наконечна А. (2022) Потребовий підхід у дослідженні правових явищ: вітчизняний та іноземний досвід. Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 74. С. 22–30.
9. Діковська І. А. (2014) Принципи правового регулювання міжнародних приватних договірних зобов'язань : монографія. Київ : Юрінком Інтер. 464 с.
10. Боднар Т. В. (2005) Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві. Київ : Юрінком Інтер. 272 с.
11. Калаур І. Р. (2015) Договірні зобов'язання з передання майна в користування: проблеми теорії та практики. Тернопіль : Підручники і посібники. 480 с.
12. Ханік-Посполітак Р. Ю. (2022) «Належний спосіб захисту» vs «ефективний спосіб захисту»: теорія і практика. Захист прав та інтересів в умовах реформування приватного права в Україні : збірник наукових праць учасників круглого столу (Київ, 4 лютого 2022 р.) / орг. комітет: Ханік-Посполітак Р. Ю., Федосєєва Т. Р. Київ : НаУКМА. С. 98–101.
13. Пільков К. М. (2022) Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. Юридичний науковий електронний журнал. № 11. С. 304–313.
14. Постанова (2022) Великої Палати Верховного Суду від 25.01.2022 у справі № 143/591/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104415080>.
15. Рішення (2006) Європейського суду з прав людини від 28.03.2006 у справі «Мельник проти України». Офіційний вісник України. 2006. № 41. Ст. 2789.
16. Рішення (2009) Європейського суду з прав людини від 15.10.2009 у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України». Офіційний вісник України. 2010. № 13. Ст. 651.

Статтю було подано
Статтю було доопрацьовано
Статтю було прийнято

14.07.2023
20.07.2023
25.07.2023

The article was submitted
The article was revised
The article was accepted